

ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ОРГАНЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИНИ МАРКАЗЛАШТИРИШ ТУШУНЧАСИ ВА ТУРЛАРИ

Фархутдинова Матлуба Аманбаевна

Тошкент вилояти юридик техникуми ўқитувчиси

Марказлаштириш – бу муҳим қарорларни қабул қилиш ва режалаштириш ваколатларини ташкилот марказига ўтказиш, яъни, ҳокимият стратегия ва сиёсий жиҳатдан марказлашган ҳукуматда тўпланиши бўлиб, сиёсий марказ вилоятларнинг ҳаёти устидан тўлиқ назоратни қўлга киритадиган жараёнدير.

Марказлаштириш турли йўллар билан талқин этилади. Баъзан бу шунчаки давлат бирлигини англатади; шу маънода бир нечта эмас, балки битта марказга эга бўлган ҳар қандай ягона давлат марказлашган давлат ҳисобланади. Марказлаштириш кўпинча шахсий фаолиятга нисбатан васийлик билан аралаштирилади. Марказлаштириш остида аниқ маънода маҳаллий ҳокимиятнинг марказий ҳукуматга бўйсунishi тушунилади[1].

Ҳокимиятни марказлаштириш деганда ҳокимиятнинг марказий нуқтада ёки ташкилот ичкарисиди мунтазам ва изчил тўпланиши тушунилади. Ушбу ғояга мисол қилиб Хитойдаги Цин сулоласи даврини олишимиз мумкин. Цин ҳукумати юқори даражадаги бюрократик ва расмийлар иерархияси томонидан бошқарилган бўлиб, уларнинг ҳаммаси биринчи император Цин Ши Хуангга хизмат қилган. Цин сулоласи Хан Фейзи ўргатган ҳамма нарсага амал қилиб, Цин Шихуангга унинг барча ҳудудларига, шу жумладан, бошқа мамлакатлардан босиб олинган ҳудудларга эгалик қилиш ва бошқариш имкониятини берди. Чжен ва унинг маслаҳатчилари қатъий марказлашган ҳокимиятга эга бўлган марказлашган бюрократик ҳукумат остида янги қонунлар ва қоидалар киритиш орқали Хитойда феодализмга чек қўйишди. Император мамлакатдаги барча ресурсларни монополиялаштиради; унинг шахсияти ва қобилиятлари мамлакат равнақини белгилайди. Ушбу автократик тизим тезроқ қарор қабул қилишга имкон беради ва юзага келадиган муаммоларни мураккаб ечимларидан сақлайди[2].

Расмий равишда марказлашган тизимда барча янгиликлар, барча ислоҳотлар ва ўзгаришларни фақат марказ ташаббуси билан амалга ошириши мумкин. Маҳаллий ва минтақавий ҳокимият ўзларининг "ноқонуний эркинлиги" ни иш ҳажмини камайтириш (кўп куч талаб қилмайдиган мунтазам бошқарув) ёки турли хил суиистеъмол қилиш учун ёки марказ сиёсатини маҳаллий шароит ва манфаатларга мослаштириш учун ишлатишади. Расмий равишда марказлашмаган тизим ҳудудий органларга имконият яратади, ҳатто баъзида уларни кўпроқ ташаббускор ва масъулиятли бўлишга, кўплаб бошқарув таъсирини мустақил равишда амалга оширишга мажбур қилади.

Мисол учун Россия шаҳар ҳокимлари ва губернаторлари ушбу оддий аксиомани тушуна бошладилар: давлат бошқарувининг марказлашиши билан уларнинг ҳокимияти пасаймайди, фақат уларнинг аҳоли олдидаги масъулияти ва мустақил қарор қабул қилиш эҳтиёжи камаяди. Шахсий жавобгарликни расмий равишда кучайтириш тўсқинлик қилмайди ва қарама-қаршиликларни ўз ичига олмайди: ҳар куни мустақил қарор қабул қилишдан кўра, хўжайиннинг феъл-атворига мослашиш анча осонроқ, унинг оқибатлари билан курашиш керак бўлади. Марказлаштиришнинг мавжудлиги биринчи навбатда махсус бошқарув механизмларига асосланади[3].

Периферик тузилмаларнинг марказга содиқлиги ва итоаткорлигини таъминлашнинг "тепадан" мутлақ назорат қилиш мумкин эмаслигига қарамай, давлат бошқаруви амалиётида тасдиқланган бир неча усуллар мавжуд. СССР ва бошқа социалистик давлатларда турли хил муваффақиятлар билан қўлланилган биринчи усул бу кўплаб назорат қилувчи субъектлар орқали бошқарувни тотализация қилишдир. Агар қонунбузарликларни жазолаш функцияси марказнинг ваколати бўлиб қолса, унда назоратни амалга оширган даражадаги партия органлари, аҳоли (фуқароларнинг мурожаатлари ва шикоятлари орқали, жамоат назорати органлари - улар мавжуд бўлган жойларда, партия ташкилоти, денонсация ва бошқалар), мансабдор шахсларнинг ўзи, баъзан бир-бирларини кузатиб туришади. Бундай ҳамма нарсани қамраб олган бошқарув тизими марказнинг ҳақиқий суверенитетини таъминлади; аммо, унинг самарадорлиги иккита шартни сақлаб қолишни талаб қилади. Улардан биринчиси - бу жамиятнинг ғоявий яхлит бирлиги, унинг ёрдамида бошқарув алоҳида гуруҳлар ва шахслар учун эмас, балки давлат манфаатлари йўлида амалга оширилди. Иккинчи шарт - потенциал "назоратчилар" дан ҳимояланадиган ёки уларни ўзларига тортиб оладиган кучли маҳаллий гуруҳ манфаатларининг йўқлиги. Ушбу шартлар бажарилиши тўхтатилиши биланок, давлат бошқаруви бошқарилмайдиган тизимга айланди, бу ерда ҳар бир тузилма биринчи навбатда ўз манфаатлари йўлида ишлайди.

Марказлаштириш - бу давлат тузилиши тизимидир, унда марказий ҳокимият нафақат давлат ҳаётининг умумий йўналишини тартибга солишга, балки маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини йўналтиришга, маҳаллий ҳаётнинг барча ёки кўп жиҳатларини унинг бевосита таъсирига бўйсундиришга интилади. Бунинг акси - номарказлаштириш тизими бўлиб, унда марказий ҳукумат ва маҳаллий ҳокимият органлари функциялари чегараланган бўлиб, уларнинг ҳуқуқлари доираси биринчисининг ҳуқуқлари ҳисобига кенгаяди. Номарказлаштириш тушунчаси ўзини ўзи бошқариш тушунчаси билан жуда боғлиқ, лекин у билан бир хил эмас; ушбу тушунчалардан биринчиси кенгрок, чунки у таркибига федерал тизим ва ҳудудларнинг тўлиқ автономияси киради,

махаллий ўзини ўзи бошқариш эса марказий қонун чиқарувчи ҳокимиятга муқаррар равишда боғлиқликни назарда тутди. Бошқа томондан, ўзини ўзи бошқариш давлатнинг фақат бир қисмида мавжуд бўлган ҳодиса сифатида, унинг бир ёки бир нечта вилоятлари учун мумкин (масалан, Венгрияда, Финляндияда). Кўпгина ҳолларда автократик монархия марказлаштиришга интилади, конституциявий монархия ва республика номарказлаштиришга имкон беради. Марказ муҳим соҳаларда ҳокимиятни бўлишиши мумкин (масалан, қонунчиликни белгилашда) ёки фақат рамзий имтиёзларга эга бўлиши мумкин[4].

Марказлаштиришнинг бир қанча афзалликлари ва камчиликлари мавжуд. Афзалликлари:

- а) қарор қабул қилиш жуда тўғридан-тўғри ва аниқ бўлади,
- б) давлатнинг ҳудудий яхлитлиги мустаҳкамланади,
- с) топшириқларни барча бир хилда ижро этади,
- д) муаммолар марказ томонидан шиддат билан ҳал этилади,
- э) ягона бошқарув марказ.

Камчиликлари:

- а) қуйи бўлимлар қарор қабул қилиш ваколатига эга эмас,
- б) марказ ва бошқа жойлар ўртасидаги иқтисодий ва ахборот ресурсларидаги фарқлар сезиларли даражада бўлиб қолади,
- с) ҳаддан ташқари марказлаштириш муқаррар равишда авторитаризм ва тоталитаризмга олиб келади,
- д) аҳоли муаммолари ва марказий бошқарув органлари ўртасининг йироқлиги,
- э) раҳбар кадрларда ташаббускорликнинг йўқлиги.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Decentralization and local democracy in the world: first global report by United Cities and Local Governments, 2008. Barcelona: United Cities and Local Governments, 2009.
2. Меннинг Н., Парисон Н. Реформа государственного управления: международный опыт. – М.:Весь Мир, 2003.
3. Васильева Т.А. Взаимодействие государственных органов власти и негосударственных некоммерческих организаций как институтов гражданского общества в современной России.: Автореф. дис.... докт.полит. наук. – Москва, 2006.
4. Cohen.J, Peterson.S. Administrative Decentralization: Strategies for Developing Countries, Kumarian Press (published for and on behalf of the United Nations), Draft Proof for Publication, June, 1999.